

DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2021.27.247114>

УДК 316.61:376

ЛІЛІА ПОТАПЮК

ORCID 0000 000 308 308 578

Луцький національний технічний університет

СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ У СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

У статті досліджуються питання організації соціальної інклюзії у сучасних освітніх закладах, забезпечення інклюзивної освіти без дискримінації на всіх рівнях. Зазначається, що інклюзивна освіта надає можливість кожній дитині право на самореалізацію, соціалізацію в соціумі, розкриття природних здібностей, отримання необхідної допомоги і підтримки з боку батьків, ровесників, педагогічного колективу та професійних спеціалістів. Наголошується на тому, що психолого-педагогічне забезпечення постає чи не найголовнішим для стимулювання успішного забезпечення інклюзивного навчання. Аналізуються основні напрями психолого-педагогічного забезпечення, сильні і слабкі сторони інклюзивного навчання. Виділяються основні принципи корекційно-педагогічної роботи у закладах освіти. Вказується на важливе значення формування професійної компетентності педагога в мінливих умовах інклюзивної освіти.

Ключові слова: соціальна інклюзія, інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, особи з особливими освітніми потребами, професійна компетентність педагога, інклюзивна модель

Постановка проблеми у загальному вигляді та вказівка на її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Згідно з Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю, ратифікованою Україною у 2009 році, держава повинна забезпечувати інклюзивну освіту на всіх рівнях (дошкільна, загальна середня, вища освіта, професійне навчання, освіта для дорослих, навчання впродовж усього життя) без дискримінації та забезпечення рівного доступу до якісної освіти всіх дітей, визнання її рівноправними членами колективу. Особливо це стосується дітей з особливими освітніми потребами (далі ООП), які тривалий час були ізольованими від суспільства, оскільки навчалися в спеціальних інтернатних закладах або за індивідуальною формою навчання. Інклюзивна освіта надає можливість кожній дитині право на самореалізацію, соціалізацію в соціумі, розкриття природних здібностей, отримання необхідної допомоги і підтримки з боку батьків, ровесників, педагогічного колективу та відповідних спеціалістів в закладах освіти. Основним поштовхом для розвитку інклюзивної освіти також стало безпосереднє поширення інформації, ідей, досвіду і практики інклюзії у західних й пострадянських країнах та значне зростання погіршення стану здоров'я українських дітей.

Аналіз найвагоміших публікацій. Чимало науковців приділяють увагу проблемі інклюзії. Визначення сутності поняття «інклюзивна освіта» розглядають зарубіжні науковці Т. Бут, D. Armstrong, F. Armstrong, H. M. Levin, D. Mitchel, D.L. Ryndak, A.D. Sander, A.D. Treherne, L. Jackson. Теоретичні, методичні та організаційно-педагогічні аспекти інклюзивної освіти аналізували у своїх наукових доробках О. Акімова, Е. Данілавічюте, Д. Деспелер, Е. Кутепова, Т. Лорман, Д. Лупарт, І. Луценко та ін. Особливості інклюзивного навчання та виховання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх закладах розкриті у дослідженнях В. Бондаря, Л. Байди, І. Білозерської, Л. Даниленко, К. Кольченко, А. Колупасової, І. Луценко, М. Сварника, О. Патрикеевої, В. Шинкаренка.

Вітчизняні науковці В. Бондар, О. Волошина, Т. Євтухова, І. Іванова, А. Капська, В. Ляшенко, А. Полударова, Т. Черняєва та ін. досліджують основні аспекти інтеграції дітей з особливими потребами в загальноосвітній заклад освіти, їх реабілітації і соціалізації до суспільних норм. Концепції та моделі навчання осіб з особливими потребами розглядають Д. Дікова-Фаворська, Г. Бузова та ін. Концептуальні основи впровадження інклюзивної освіти в систему вищої освіти України та особливості супроводу навчання студентів з особливими потребами обґрунтовані у наукових доробках І. Іванової, І. Калініченко, А. Колупасової, К. Кальченко, Г. Нікуліної, Л. Сердюк, В. Синьова, Н. Софій, П. Таланчука та ін. Підготовці педагогічних працівників до роботи в інклюзивних умовах присвятили свої роботи Т. Зубарева, М. Ейнскоу, П. Клоу, С. Коул, І. Луценко, М. Мадж, О. Мартинчук, І. Россіхіна, С. Самарцева, І. Хафізулліна, М. Шеремет, Ю. Шуміловська, Н. Уолдрон та ін. І. Демченко розглядає питання підготовки майбутнього вчителя початкових класів до засвоєння педагогічних засад інклюзивної освіти. Такі вчені, як Е. Данілавічюте, Л. Коваль, З. Ленів, С. Литовченко, Ю. Найда, Т. Скрипник, О. Федоренко акцентують увагу на адаптації середовища, у тому числі педагогічних ресурсів, до потреб та можливостей дітей з особливостями психофізичного розвитку в інклюзивних умовах навчання.

Вирішення досі не вирішених аспектів наукової проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць, проблема інклюзивної освіти для нашої країни є однією із пріоритетних і подальшого розгляду та розробки

потребують її нормативно-правові, психолого-педагогічні, програмно-змістові, соціально-психологічні та інші аспекти.

Україна сьогодні має державні документи, які декларують права дітей з ООП на розвиток, здобуття освіти, соціальну інтеграцію, проте в громадах недостатньо практичних механізмів для їх реалізації (брак ресурсів, підзаконних нормативних актів, які врегульовують штати і фінансові питання, непристосованість умов закладів освіти до потреб таких дітей тощо) (Колупаєва, 2009). Однак не лише це гальмує включення дітей з освітніми потребами в загальноосвітні заклади. Найбільшою проблемою, як вважають Л. Шипіцина, Н. Тарнавська та інші, є ставлення суспільства до осіб з особливостями розвитку, наявність негативних установок у свідомості громадян. У суспільстві ще існують неприязнь, зневажливе ставлення до таких дітей. Вони вважаються неповноцінними, недієздатними особами, які потребують опіки. Для багатьох діти з обмеженими можливостями є хворими, їм потрібна медична діагностика, лікування, догляд (Колупаєва, 2011; Шипіцина, 2004). Тому сьогодні гостро ставиться питання щодо формування в освітньому середовищі такої системи відносин, у якій люди з особливими потребами відчували б себе частиною спільноти, мали можливість діяти і, незважаючи на порушення психофізичного розвитку, бути визнаними в суспільстві. А отже, нормою має стати повага до відмінностей між людьми, як це демонструють практики передових країн світу.

Мета статті: проаналізувати особливості соціальної інклюзії у сучасних закладах освіти.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У нормативно-правових вітчизняних документах визнаються права дітей з особливими потребами, їх інтереси, потреби, надання допомоги у процесі соціалізації та вибір професійної діяльності. Так, Конституція нашої країни (ст. 53) визнає, що «кожен має право на освіту» (Конституція, 2020). У Законі України «Про освіту» (ст. 3) наголошується на тому, що всі громадяни рівні у своїх правах щодо забезпечення якісною та доступною освітою (*Про освіту*, 2017). А для того, щоб відчувати себе частиною спільноти і були визнаними в суспільстві, необхідно створити нову культуру – культуру прийняття та соціальної інклюзії таких осіб. Це означає, що потрібно змінити суспільні погляди та соціальні уявлення. На зміну старій парадигмі суспільно-державного усвідомлення «повноцінна більшість» – «неповноцінна меншість» має прийти нова – «єдина спільнота, яка включає і людей з певними проблемами» (Кравченко, 2018).

Отож, інклюзивне навчання (далі ІН) передбачає спільне перебування дітей із порушеннями психофізичного розвитку із здоровими однолітками. Основним його принципом є якомога менше зовнішньої і якнайбільше внутрішньої диференціації. У Саламанській декларації зазначено, що усі діти мають навчатися разом у всіх випадках, коли це виявляється можливим, незважаючи на певні труднощі чи відмінності, що існують між ними. Школи мають визнавати і враховувати різноманітні потреби своїх учнів шляхом узгодження різних видів і темпів навчання. Забезпечення якісної освіти для всіх шляхом розробки відповідних навчальних планів, прийняття організаційних заходів, розробки стратегії викладання, використання ресурсів та партнерських зв'язків зі своїми громадами. Діти з ООП мають отримувати будь-яку додаткову допомогу, яка може знадобитися їм для забезпечення успішності процесу навчання. Вони є найбільш ефективним засобом, який гарантує солідарність, співучасть, взаємоповагу, розуміння між дітьми з особливими потребами та їхніми ровесниками (*Саламанская декларация*, 2000).

Тож психолого-педагогічне забезпечення постає чи не найголовнішим для стимулювання успішного забезпечення ІН. Основними напрямками психолого-педагогічного забезпечення ІН є: створення в освітньому закладі толерантного ставлення до учнів з порушеннями психофізичного розвитку, сприятливого клімату; залучення дитини до суспільних процесів; прийняття педагогами, ровесниками, родиною та розуміння її особливостей; забезпечення корекційно-розвиткової складової ІН тощо. Лише за таких умов вона буде почуватися комфортно та може успішно навчатися, а отже, успішною буде її соціалізація та адаптація у соціальному середовищі.

До основних принципів корекційно-педагогічної роботи відносять принципи системності корекційних, профілактичних та розвиваючих задач; єдності діагностики та корекції розвитку; взаємозв'язку та компенсації; комплексності методів клініко-психолого-педагогічного впливу; урахування вікових та індивідуальних особливостей розвитку; особистісно-орієнтованого та діяльнісного підходу в системі корекційно-педагогічної роботи; оптимістичного підходу в корекційній роботі з дитиною, яка має особливості психофізичного розвитку; активного залучення найближчого соціального оточення в системі корекційного впливу; індивідуального та диференційного підходу в умовах колективного навчання (Гончарова, 2003). Комплексне застосування усіх цих принципів і заходів забезпечує успішну реалізацію права на освіту осіб з ООП, їхню соціалізацію та інтеграцію в суспільство.

Якість освітнього процесу значною мірою визначається тим, наскільки враховуються та реалізуються потенційні можливості навчання й розвитку кожної дитини, її індивідуальні особливості. Якими б не були фізичні чи психічні обмеження, у дитини завжди є резерви для розвитку, використання яких може суттєво поліпшити якість її життя, виявити свою соціальну активність. Більшість дітей з особливостями психофізичного розвитку може навчатися у загальноосвітніх школах за умови реалізації моделі інклюзивної освіти. Інклюзивна модель освіти, на думку науковців, охоплює систему освітніх послуг, зокрема: адаптацію навчальної програми та плану, фізичного

середовища, методів і форм навчання, використання існуючих в громаді ресурсів, залучення батьків; співпрацю з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до потреб дітей; створення позитивного клімату в шкільному середовищі тощо (Ілляшенко, 2011; Кавун, 2007; Колупаєва, 2009).

З огляду на це, ІН має і позитивні (сильні), і негативні (слабкі) сторони. Так, ІН забезпечує доступ до освіти дітей з особливими потребами у загальноосвітніх школах за рахунок застосування методів навчання, що враховують індивідуальні особливості таких дітей, їх здібності, особливості психофізичного розвитку, типи темпераменту, стать, сімейну культуру тощо.

Саме завдяки ІН діти з порушеннями психофізичного розвитку окрім здобуття якісної освіти нарівні із здоровими однолітками, мають можливість брати участь у різних видах діяльності. І саме педагоги повинні дбати і забезпечити створення безпечного та сприятливого клімату у навчальному закладі для розвитку комунікації, заохочувати учнів до відкритого діалогу й обговорення під час роботи в групах, постійно формувати їхню соціальну дієздатність, скеровувати у визначенні соціальних цілей, активно втілювати їх у життя. Діти стають більш самостійними, у них підвищується самооцінка, що сприяє кращій підготовці до дорослого життя.

Важливе значення в ІН має також формування професійної компетентності педагога, адже, виконуючи численні навчально-виховні та корекційно-розвивальні завдання, він працює в мінливих умовах інклюзивної освіти. У процесі педагогічної взаємодії з особливими дітьми йому доводиться реалізовувати неординарні підходи. Педагог повинен бути надзвичайно уважним до нових реалій і тенденцій інклюзивної освіти, інновацій у сфері форм, методів, прийомів і засобів навчання й виховання дітей з ООП, а також здатним гуманними способами розв'язувати різноманітні педагогічні ситуації.

Залучення дітей з ООП до загальноосвітніх навчальних закладів передбачає позитивний вплив на батьків чи інших членів родини, оскільки входження дитини в коло своїх однолітків, їхня соціальна адаптація у соціумі сприяє поступовій зміні психічного стану батьків. Це послаблює їхню напруженість, покращує емоційний стан, підвищує ефективність навчально-виховної, реабілітаційно-корекційної роботи. Однак відчуття неповноцінності, що виникає у осіб з порушеннями розвитку у зв'язку з нерозумінням їхніх проблем, заважає їм користуватися можливостями людського життя, внаслідок чого у молоді формуються якості, які перешкоджають ефективній взаємодії із соціальним середовищем. Високий рівень особистої тривожності може стати для людини, яка має стійкі порушення здоров'я, серйозною перешкодою до формування ефективних стосунків з ровесниками та педагогами у процесі навчання і сприйняття освітнього середовища як безпечного. Батьки мають розуміти, що їхні діти потребують значної уваги дорослих і не повинні перекладати свої обов'язки на педагогів й оточення, та чітко усвідомити, що саме від них залежить, якою їхня дитина увійде у доросле життя.

Щодо слабких сторін впровадження ІН, тут варто виділити проблеми кадрового забезпечення, оскільки важливою умовою інклюзивної освіти є створення інклюзивного простору, який, передбачає наявність як спеціально підготовлених педагогів, так і спеціально підготовленого освітнього середовища. Основними проблемами на шляху інклюзивної освіти є також недоопрацьованість нормативно-правової бази, фінансування, зміст освіти, організація, пристосування загальноосвітніх навчальних закладів, відсутність належної фахової підготовки, спеціальних підручників та різні соціально-психологічні проблеми. Однак, слід зауважити, що інклюзивна форма навчання все ж демонструє більше переваг, ніж недоліків (Романовська, Полюлях, Бауер, Ісанчук, 2013).

Висновки з дослідження та перспективи подальшої розробки цього тематичного напрямку. Отже, у сучасних швидкозмінних умовах освітнє середовище не є ізольованим від зовнішніх і внутрішніх чинників. Ці чинники можуть викликати як позитивний результат, так і містити певні загрози, що породжують деструктивні зміни. Для успішного впровадження соціальної інклюзії як освітньої інновації для дітей з ООП потрібно створити відповідні умови: матеріально-технічну базу (зі спеціальним обладнанням); організаційно-педагогічне забезпечення освітнього процесу; освітні програми з урахуванням особливостей психофізичного розвитку та можливостей дітей; реалізацію варіативних форм і методів організації освітнього процесу; адаптацію методик навчання і виховання до осіб з ООП; комплексний психолого-педагогічний супровід, організацію корекційної роботи; кадрове забезпечення (спеціальна підготовка педагогічних кадрів) тощо.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо в подальшому комплексному вивченні особливостей підготовки науково-педагогічних працівників до організації інклюзивного освітнього середовища.

Список використаних джерел

- Гончарова, Е. Л., Кукушкіна, О. И. (2003). Понятие «ребенок с особыми образовательными потребностями». В кн. *Интегративные тенденции современного специального образования* (с. 39-42). Москва: Полиграфсервис.
- Ілляшенко, Т. Д. (2011). Яка вона – інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у ЗНЗ. *Початкова школа*, 5, 47-50.
- Кавун, Ю., Ворон, М. (2007). Інклюзивна освіта. *Дефектолог*, 5, 4-11.

- Колупаєва, А. А., Савчук, Л. О. (2011). *Діти з особливими потребами та організація їхнього навчання*. Київ: ВГ «АТОПОЛ».
- Колупаєва, А. А. (2009). *Інклюзивна освіта: реалії та перспективи*: монографія. Київ: Самміт-Книга.
- Конституція України*: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr.#top>.
- Кравченко, Г. Ю., Сіліна, Г. О. (2018). *Інклюзивна освіти в ДНЗ*. Харків: Ранок.
- Про освіту*: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
- Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах*: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 р. № 872. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-p#Text>.
- Романовська, Д. Д., Полюлях, Н. І., Бауер, М. Й., Ісанчук, Н. В. (2013). *Організація індивідуального та інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми проблемами*: методичний посібник. Чернівці; Вишніця: Черемош.
- Саламанкская декларация*. (2000). Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, приняты Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка, Испания, 7-10 июня 1994 г. Киев.
- Шпицина, Л. М. (2004). Интеграция детей с ограниченными возможностями здоровья. *Воспитание и обучение детей с нарушениями развития*, 2, 7-9.

References

- Honcharova, E. L., & Kukushkina, O. Y. (2003). Poniatye «rebenok s osobymy obrazovatelnyy potribnostiamy» [The concept of «a child with special educational needs»]. In *Yntehrattyvnyye tendentsyyi sovremennoho spetsyalnoho obrazovaniya [Integrative trends in modern special education]* (pp. 39-42). Moskva: Poligrafservis [in Russian].
- Iliashenko, T. D. (2011). Yaka vona – intehratsiia ditei z osoblyvymy osvitynymy potrebamy u ZNZ [What is it – the integration of children with special educational needs in CEE]. *Pochatkova shkola [Elementary School]*, 5, 47-50 [in Ukrainian].
- Kavun, Yu., & Voron, M. (2007). Inkliuzyvna osvita [Inclusive education]. *Defektoloh [Defectologist]*, 5, 4-11 [in Ukrainian].
- Kolupaieva, A. A., & Savchuk, L. O. (2011). *Dity z osoblyvymy potrebamy ta orhanizatsiia yikhnoho navchannia [Children with special needs and organization of their education]*. Kyiv: ATOPOL [in Ukrainian].
- Kolupaieva, A. A. (2009). *Inklyuzyvna osvita: realii ta perspektyvy [Inclusive education: realities and prospects]*. Kyiv: Sammit-Knyha [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]*: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR: stanom na 1 sich. 2020 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr.#top> [in Ukrainian].
- Kravchenko, H. Yu., & Silina, H. O. (2018). *Inklyuzyvna osvity v DNZ. Seriia «Suchasna doshkilna osvita» [Inclusive education in primary schools. Modern Preschool Education Series]*. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].
- Pro osvitu [About education]*: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
- Poriadok orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [Procedure for organizing inclusive education in secondary schools]*: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.08.2011 r. № 872. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-p#Text> [in Ukrainian].
- Romanovska, D. D., Poliuliakh, N. I., Bauer, M. I., Isanchuk, N. V. (2013). *Orhanizatsiia indyvidualnoho ta inkliuzyvnoho navchannia dlia ditei z osoblyvymy osvitynymi problemamy [Organization of individual and inclusive education for children with special educational problems]*. Chernivtsi, Vyzhnytsia: Cheremosh [in Ukrainian].
- Salamanskaya deklaraciya. Ramki dejstvij po obrazovaniiu lic s osobymi potrebnostyami [Salamanca Declaration. Framework for action on the education of people with special needs]. *Vsemirnaya konferenciya po obrazovaniiu lic s osobymi potrebnostyami: dostup i kachestvo [World Conference on the Education of Persons with Disabilities: Access and Quality]*. Salamanka. Ispaniya, 1994 [in Ukrainian].
- Shpytsyna, L. M. (2004). Yntehratsiia ditei s ohranychenymy vozmozhnostyamy zdorovia [Integration of children with disabilities]. *Vospytanye y obuchenye ditei s narushenyamy razvytyia [Education and training of children with developmental disabilities]*, 2, 7-9 [in Russian].

POTAPIUK L.

Lutsk National Technical University, Ukraine

SOCIAL INCLUSION IN MODERN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article highlights the organizational issues of social inclusion in modern educational institutions, ensuring equal access to education without discrimination at all levels. The author argues that inclusive education guarantees every child the right to self-realization, socialization in society, promotes the disclosure of natural abilities, obtaining the necessary help and support from parents, peers, teachers, and professionals. It is necessary to create a new culture of

acceptance and social inclusion so as to allow every individual to feel a part of the community and be recognized in society. Psychological and pedagogical support is perhaps the most important for stimulating the successful provision of inclusive education. Inclusive education provides an equality-based learning environment for children with mental and physical disabilities and their healthy peers. In the focus are the main aspects of psychological and pedagogical support: the creation of a tolerant attitude to students with disorders of psychophysical development, the favorable climate in an educational institution; involvement of every child in social processes, acceptance by teachers, peers, family, and understanding the special educational needs of everyone; providing a correctional and developmental component of inclusive education. The article considers the basic principles of correctional-pedagogical work in educational institutions, emphasizing the strengths and weaknesses of this activity. The author states that the quality of the educational process largely depends on the extent to which the potential opportunities for learning and development of each child, his/her individual characteristics are taken into account and realized.

The professional competence of a teacher and its constant improvement in the changing conditions of inclusive education contribute greatly to the learning process efficiency. To ensure the principles implementation effectiveness, teachers ought to concentrate on the organization of correctional and developmental work. They have to develop a system of correctional, preventive, developmental tasks, promote the unity of diagnosis and corrective methods of psychological influence, taking into account age and individual characteristics, and active involvement of the immediate social environment.

The study seeks out to identify the main problems that arise during the organization of inclusive education (shortcomings of the legal framework, funding, content of education, adaptation of secondary schools, lack of proper teachers' training, specialized textbooks, and various socio-psychological issues). The findings of the study argue that in today's rapidly changing conditions, the educational environment is not isolated from external and internal factors that can cause both positive results and generate destructive changes. A system of preventive measures is offered to ensure the successful implementation of social inclusion.

Keywords: *social inclusion, inclusive education, inclusive teaching, persons with special educational needs, professional competence of a teacher, inclusive education model*

Стаття надійшла до редакції 12.04. 2021 р.